

Interlingvistikaj Kajeroj

Articles

Jan 5 2012

Vale la pena sapere il latino?

Il latino come presidio dalla menzogna della comunicazione di massa

Ĉu penvaloras scii latinon?

Latino kiel garantio kontraŭ la mensogo de la amasa komunikado

Giancarlo Rossi

Tradukis Roberto Pigro.

1 Exordium / Komenco

1.1 Le ragioni per cui valga la pena sapere il latino *Pro kiuj kialoj indas lerni latinon*

Vale la pena sapere il latino per molte ragioni, fra le quali la sua utilità come presidio dalle menzogne della comunicazione di massa, sia mercantile, sia politica: di tutte le ragioni questa sembra infatti oggi la più attuale.

Tuttavia le ragioni a favore della conoscenza del latino sono molteplici ed hanno lunga tradizione storica, ma ogni periodo tende a privilegiare ora una ora l'altra: nel Medioevo fu "grammatica", cioè norma linguistica e di cultura; dal Medioevo all'Ottocento fu consapevole strumento di comunicazione letteraria, filosofica, storica, diplomatica, scientifica; dal diciannovesimo secolo sino alla metà del ventesimo, palestra intellettuale per le classi dirigenti; oggi forse simbolo ed archivio della cultura occidentale e, come si cercherà d'argomentare, anche presidio di democrazia e di verità.

Il *pusillus grex* degli amanti del latino vivo è persuaso che comunque valga la pena saperlo, che cioè la fatica d'apprenderlo sia largamente compensata dai benefici, e cerca di dichiarare questa sua persuasione, ovunque si presenti l'occasione; ed in verità nei convegni di studenti, nei seminari per insegnanti, negli incontri periodici della *Sodalitas Latina Mediolanensis*, nei circoli culturali e persino in quelli imprenditoriali, ed anche sui giornali, abbiamo sempre trovato interlocutori attenti ed incuriositi.

Indas scii latinon pro multaj kialoj, inter kiuj ties utileco kiel garantio kontraŭ la mensogoj de la komerca kaj politika amasa komunikado. El ĉiuj kialoj, tiu ĉi ŝajnas fakte esti nuntempe la plej aktuala.

Tamen la kialoj favore al la lernado de latino multnombros kaj havas longan historian tradicion, kvankam ĉiu aparta periodo emas privilegii unu aŭ alian. En la mezepoko, la kialo estis gramatika, ĉar latino estis normo lingva kaj kultura; de la mezepoko al la 19-a jarcento, latino estis konscia instrumento de literatura, filozofia, historia, diplomata kaj scienca komunikado; de la 19-a jarcento al la duono de la 20-a, ĝi estis intelekta trejnejo por la gvidantaj klasoj; hodiaŭ, eble, ĝi estas simbolo kaj memoro de la okcidenta kulturo kaj, kiel mi klopodos argumenti, ankaŭ garantio de demokratio kaj vero.

La *pusillus grex* [= *malgranda ŝafaro*] de tiuj, kiuj kredas, ke latino vivas, persvasdis sin, ke indas ĝin scii kiel ajn, alivorte ke la peno, ĝin lerni, estas treege kompensata de la avantaĝoj. Ili klopodas deklari tiun ĉi propran konvinkon, kie ajn okazo prezentiĝas; kaj, se diri la veron, en la studentaj renkontiĝoj, en la porinstruistaj seminarioj, en la periodaj renkontiĝoj de t.n. *Sodalitas Latina Mediolanensis*, ene de kulturaj kaj eĉ entreprenistaj rondoj, samkiel en la gazetaro, ni ĉiam trovis publikon atentan kaj scivoleman.

1.2 Effetti speciali di propaganda pro latino *Specialaj artifiko de propagando favore al latino*

Talvolta, per suscitare maggior interesse, ricorriamo, per così dire, agli effetti speciali, parlando a braccio nell'antica lingua dei padri, così come ancora capita in alcuni nobili consessi o nelle conventicole degli appassionati, un po' dovunque nel mondo: persino nel Parlamento europeo una trentina d'anni fa, Mario Capanna, corifeo della sinistra, pronunziò una celebre ora-

Kelkfoje, por vekti pli multan intereseon, ni uzas, se tiel diri, iujn specialajn artifikojn, senpreparite parolante en la antikva lingvo de la prauloj, kio cetere okazas en kelkaj noblaj kunsidoj aŭ en la pasiaj kunvenoj, preskaŭ ĉie en la mondo. Eĉ en la Eŭropa Parlamento, antaŭ trideko da jaroj, Mario Capanna, korifeo de la maldextro, eldiris faman latinan oracion, fine

zione latina, e quando concluse, dai banchi della destra balzò Ottone d'Asburgo, attraversò l'emiciclo, l'abbracciò commosso e si complimentò con l'antagonista politico, esclamando: *Tibi gratulor o bone vir!*

Ci piace poi raccontare della nostra *Sodalitas Latina Mediolanensis* che, fondata da un gruppo di amici nel lontano 1985, confluì presto nel Circolo Filologico Milanese, di cui è sezione, e che si riunisce due volte al mese per leggere, commentare e discutere in latino.

Riferiamo delle iniziative simili, che fioriscono dappertutto; del radiogiornale latino in Finlandia, trasmesso due volte la settimana; dei numerosissimi siti nella rete telematica; di come gli scrittori pontifici abbiano affrontato e risolto la traduzione dei termini moderni; dei periodici regolarmente pubblicati in latino; delle trasmissioni *Amor Roma* moderate da Michele Mirabella, che dopo una fugace apparizione notturna furono bandite dalla televisione, in virtù dello *spoil system*; dei concorsi internazionali di prosa e poesia e cultura; delle *Feriae Latinae*, dei *Seminaria vivae Latinitatis*, delle straordinarie iniziative dell'accademia *Vivarium Novum*.

1.3 Nemici del latino *Malamikoj de latino*

Insomma cerchiamo d'argomentare per *exempla* che esiste un'identità culturale diffusa, anche se minoritaria, che ancora s'esprime in latino, e richiamiamo l'attenzione su questa lingua, non solo per vantarne i pregi, ma anche per confutarne gli avversari, che sono non molti, ma accaniti ed irragionevoli, e paradossalmente allignano soprattutto nei santuari accademici, ove si trasmette la cultura classica, e, ahimè, fra il clero cattolico, benché a quella cultura si debba la crescita e la diffusione del Cristianesimo.

Avversari del latino sono anche gli amanti degli stereotipi e delle banalità: cioè quei politici, cui non piace turbare il buon senso spicciolo, ed i giornalisti, che salvo esempi preclari, non osano

de kiu, el la benkoj de la dekstro, Otto von Habsburg leviĝis, trairis la hemiciklon, brakumis kortuŝite sian rivalon kaj gratulis lin, ekkriante: *tibi gratulor o bone vir!* [= mi gratulas vin, bona viro!].

Estas agrable, memorigi ankaŭ nian *Sodalitas*, fonditan en la malproksima 1985 flanke de amikaro. Ĝi kunfluis baldaŭ en t.n. *Circolo Filologico Milanese*, kies ĝi formas sekcion, kaj kie oni renkontiĝas du fojojn monate por legi, komenti kaj diskuti latine.

Ni raportu pri similaj iniciatoj, kiuj ekaperas ie ajn; pri la latinlingva radia ĵurnalo en Finlando, elsendata du fojojn semajne; pri la multnombraj paĝaroj en interreto; pri tio, ke la pontifikaj verkistoj alfrontis kaj solvis la tradukon de modernaj vortoj; pri la periodaĵoj regule eldonataj en latino; pri la elsendo *Amor Roma*, moderigata de Michele Mirabella, kiu, post dumtempa nokta aperado, estis elpelita el la televido, pro la povo de t.n. *spoil system*; pri la internaciaj konkursoj pri prozo, poezio kaj kulturo; pri *Feriae Latinae*, *Seminaria Vivae Latinitatis*, la eksterordinaraj iniciatoj de la akademio *Vivarium Novum*.

Resume, ni klopodu argumenti per *exempla* [= per ekzemploj], ke ekzistas disvastiĝinta, eĉ se minoritata, kultura identeco, kiu estas ankoraŭ esprimata latine, kaj ni altiru la atenton sur ĉi tiun lingvon, ne nur por laŭdi ties valoron, sed ankaŭ por refuti ties adversulojn, kiuj ne multas, sed estas atakemaj kaj neraciaj. Ili paradokse enradikiĝis ĉefe en la akademiaj sanktejoj, nome tie, kie oni transdonadas la klasikan kulturon, kaj bedaŭrinde inter la romkatolika pastraro mem, kvankam oni ŝuldas ĝuste al la klasika kulturo la kreskon kaj la disvastiĝon de kristanismo.

Adversuloj de latino estas ankaŭ tiuj, kiuj ŝatas stereotipojn kaj banalaĵojn, nome la politikistoj, kiuj ne amas malkvietigi la simplan komunan saĝon, kaj la ĵurnalistoj,

disturbare i politici.

Ma qui basti aver accennato alla propaganda pro latino, di cui volentieri ci facciamo promotori, e vediamo per quali ragioni valga ancora la pena conservare la conoscenza diffusa di questa lingua.

kiuj, kun malmultege da eminentaj esceptoj, ne aŭdacas ĝeni politikistojn.

Sed sufiĉu ĉi tie, ke ni skizis la propagandon favore al latino, kiun ni volonte antaŭenigas, kaj ni nun konsideru, pro kiuj kialoj ankoraŭ penvaloras konservi vastan scion de ĉi tiu lingvo.

1.4 Luoghi comuni da sgomberare: inglese, difficoltà, modello, neologismi, pronuncia, lingua morta

Senkreditigendaj kliŝoj: angla, malfacileco, modelo, neologismoj, elparolo, morta lingvo

Anzitutto sgomberiamo il campo da alcuni luoghi comuni usati ed abusati contro il latino: il confronto con l'inglese, la difficoltà della lingua, il modello di riferimento, i neologismi, la pronuncia; il principale, e più stupido, luogo comune, che il latino sia lingua morta, lo vedremo per ultimo.

Antaŭ ĉio, ni liberigu la kampon de iuj kliŝoj uzitaj kaj uzataj (eĉ troe) kontraŭ latino: la komparado kun la angla, la malfacileco de ĉi tiu lingvo, ĝia rilata modelo, la neologismoj, la elparolo. La ĉefan, kaj plej stultan kliŝon, laŭ kiu latino estas morta lingvo, ni vidos fine.

Inglese

La angla

Alcuni fondamentalisti del latino ne predicano ancora il primato sull'inglese e pretenderebbero che questo sia soppiantato da quello; l'opinione prevalente invece asserisce, non senza evidenza di ragioni, che riproporre come lingua veicolare il dialetto degli antichi Romani è pura utopia antistorica, e vanta non solo la superiore agilità e semplicità della lingua angloamericana, ma l'ormai consolidata ed imbattibile diffusione per tutto l'orbe terraqueo.

Ma è una falsa contrapposizione: se infatti le lingue sono veicolo, secondo una vulgata ed appropriata metafora, l'inglese è un veicolo spaziale, che ci trasporta oggi ovunque nel mondo, il latino è una macchina del tempo, che ci fa viaggiare per un intervallo di circa venticinque secoli; hanno dunque entrambe le lingue la propria funzione specifica ed insostituibile, e contrapporre le virtù diacroniche dell'una alle virtù sincroniche dell'altra è mera esercitazione di cattiva retorica.

Iuj fundamentistoj de latino ankoraŭ predikas ties superecon al la angla kaj postulas, ke ĉi-lastan latino substituu. La reganta opinio male asertas, ne malprave, ke reproponi kiel vehiklan lingvon la idiomon de la antikvaj romianoj estas nura malhistoria utopio, kaj rekonas ne nur la superajn sveltecon kaj facilecon de la angla, sed ankaŭ ties firmiĝintan kaj nevinkeban disvastiĝon sur la tuta terĝlobo.

Temas tamen pri falsa kontraŭstarigo: se fakte lingvoj estas vehikloj, laŭ komuna kaj konvena metaforo, la angla estas vehiklo spaca, transportanta kien ajn en la mondo, dum latino estas tempomaŝino, vojaĝiganta dum intervalo de 25 jarcentoj. Ambaŭ lingvoj havas do propran specifan kaj neanstataŭeblan funkcion, tiel ke kontraŭstarigi la diakronajn ecojn de la unua je la sinkronaj ecoj de la dua estas nura ekzerco de malbona retoriko.

Difficoltà e didattica *Malfacileco kaj instruado*

Secondo luogo comune: il latino è difficile! Obiezione degna del populismo oggi imperante: ogni lingua è difficile, perché costa comunque fatica impararla!

Certo per il latino le difficoltà sono state esasperate dai metodi d'insegnamento, codificati a metà dell'Ottocento dai grammatici tedeschi e poi introdotti nell'insegnamento liceale, con tutto il peso vessatorio e punitivo della mentalità prussiana. Chi ha più di cinquant'anni e studiò latino nella scuola media, lo sa bene e certamente rammenta le amenità filologiche del tutto superflue, come i parisillabi e gl'imparisillabi, gli accusativi in *-im*, le eccezioni alla *consecutio temporum* eccetera.

Dopo la riforma della scuola unificata negli anni Sessanta furono tentati metodi nuovi, fondati sul postulato che possa sciogliersi la competenza passiva dall'abbraccio della competenza attiva, cioè la grammatica dall'uso, vale a dire l'anima dal corpo.

Infine in tempi più recenti si sono adombrati nuovi scenari didattici: la separazione della cultura classica dalle lingue con cui s'è espressa e la riforma dei cicli, propugnatore un tempo dai riformatori di sinistra, e poi le tremende tre I berlusconiane, *Impresa Inglese Internet*, sicuramente lontane tanto dalla tradizione gentiliana, quanto dalla funzione formativa della scuola; con Virgilio si direbbe d'entrambi, della destra e della sinistra riformatrici: *timeo Danaos et dona ferentes!*

Né è il caso di affrontare qui le più recenti velleità di riforma, tutte tese a risparmiare nel solo settore dove l'investimento è obbligo, perché riguarda il destino dei figli e la tenuta della Nazione; velleità che neppure nascondono il fine di favorire le scuole private e d'umiliare gl'insegnanti non allineati col pensiero unico televisivo.

Poi però c'è il cosiddetto metodo naturale, celebrato in età umanistica, e tuttora usato con profitto da alcuni docenti, metodo che non solo ci fa comunicare davvero con le persone viventi, e la lingua è cosa

Dua stereotipo: latino estas malfacila! Obĵeto inda je la popol-socialismo nuntempe reganta: ĉiu lingvo estas malfacila, ĉar ties lernado kostas penon kiel ajn.

En la kazo de latino, la malfacilecoj ja estas akritigitaj de la instruadaj metodoj, kodigitaj duone de la 19-a jarcento flanke de germanaj gramatikistoj kaj poste enkondukitaj en la licean instruadon kune kun turmenta kaj puna pezo, kiu devenis de la prusa pensmaniero. Kiu ajn havas pli ol 50 jarojn kaj studis latinon en mezgrada lernejo, ja scias tion kaj sendube memoras pri la tute nenecesaj filologiaj subtilaĵoj, kiaj la parsilabnombraj kaj neparsilabnombraj vortoj, la akuzativa finaĵo *-im*, la esceptoj rilate la tempojn sinsekvan, ktp.

Post la lerneja reformo de la 1960-aj jaroj, oni elprovis novajn metodojn surbaze de la postulato, laŭ kiu eblas disigi la aktivan kompetenton disde la pasiva, t.e. la gramatikon disde la uzo, t.e. la animon disde la korpo.

Fine, pli freŝe, ekaperis novaj instruadaj scenejoj: la divido de la klasika kulturo disde la lingvoj, per kiuj ĝi sin esprimis, kaj la reformo de la lernejaj cikloj: proponoj ambaŭ subtenataj pasintec de la progresema maldekstro. Kaj poste la teruraj *i-i-i* de Berlusconi – entrepreno, angla lingvo kaj interreto; itallingve: *impresa, inglese, internet* – certe malproksimaj tiom de la itala instrua tradicio, kiom de la forĝa rolo de la lernejo. Citante Vergilion, oni dirus pri la reformaj dekstro kaj maldekstro: *timeo Danaos et dona ferentes!* [= mi pritimas la grekojn kaj tiujn, kiuj portas donacojn]

La nuna momento ne estas cetere taŭga por alfronti la plej freŝajn reformajn ambiciojn, kiuj havas laŭregule la celon, ŝparigi monon en la ununura sektoro, kie investi estas laŭdeve, ĉar dependas de ĝi la sorto de niaj gefiloj kaj la rezistokapablo de la nacio; tiuj ĉi aspiroj ja ne kaŝas la celon, favori privatajn lernejojn kaj humiligi la instruistojn, kiuj ne konformiĝas kun la reganta televida pensmaniero.

Ekzistas cetere la t.n. natura metodo,

viva, ma è anche il più efficace ed economico per la comprensione dei testi; se ne accennerà più avanti.

incensata dum la humanisma periodo, kaj ankoraŭ sukcese uzata de kelkaj instruistoj. Tiu metodo ne nur igas vere komuniki kun vivantaj personoj – kaj ni ne forgesu, ke lingvo estas vivanta afero – sed estas ankaŭ la plej efika kaj simpla por la komprenado de tekstoj. Ni raportos pri tio pli malfrue.

Neologismi *Neologismoj*

È un falso problema: il lessico latino classico e postclassico è talmente ricco da poterne trarre quasi tutto, e da sempre gli scrittori si sono impegnati sia ad ampliare i significati delle parole esistenti, sia a coniare vocaboli nuovi, per designare cose e concetti sconosciuti all'Antichità; specialmente il Vaticano è stato ed è tuttora fonte di nuove accezioni o di nuovi vocaboli: insomma non c'è concetto o cosa che non possa esprimersi in latino, fatta salva l'indole di questa lingua, che, analogamente ai dialetti, preferisce il concreto all'astratto.

Temas pri nereala problemo: la klasika kaj postklasika vorttrezoro de latino estas tiel riĉa, ke oni povas ĉerpi el ĝi preskaŭ kion ajn. Ĉiam cetere la verkantoj klopodis kaj pliampleksigi la signifojn de antaŭekzistantaj vortoj kaj eltrovi novajn por indiki aĵojn kaj konceptojn nekonatajn en la antikveco; Vatikano estis kaj ankoraŭ estas la ĉefa disvastiganto de novaj signifoj aŭ tute novaj vortoj: sume, estas neniu koncepto aŭ afero, kiu ne povas esti esprimita latinlingve, se oni ekskludas la naturon de tiu ĉi lingvo, kiu, samkiel la dialektoj, preferas konkretecon al abstrakteco.

Modello linguistico di riferimento *Lingva rilata modelo*

Altro falso problema: quando si propone l'uso vivo della lingua, alcuni domandano dubbiosi: quale lingua? Quella di Cicerone? Quella di Tacito? Quella di San Tommaso? Quella degli Umanisti?

La risposta è semplice: quella codificata da un uso pluriscolare, che assume come riferimento il modello ciceroniano, così come fu interpretato dagli umanisti, e lo adatta senza fanatismi alle proprie esigenze espressive; e comunque ognuno è libero di scegliersi il modello che più gli aggrada.

Per parte mia ritengo Erasmo il più alto e, ahimè, il più irraggiungibile esempio di latino, che contempera imitazione e creatività.

Alia nereala problemo jenas. Kiam oni proponas uzi vive la lingvon, iuj demandas dubeme: kian lingvon? Tiun de Cicerono ĉu? Ĉu tiun de Tacito, de Sankta Tomaso, de la humanistoj?

Simplas la respondo: tiun kodigitan per multjarcenta uzado, kiu utiligas la ciceronan modelon, kian la humanistoj interpretis, ja adaptendan sen fanatismo al la propraj esprimaj bezonoj; ĉiu rajtas tamen elekti alian preferatan modelon.

Mi mem konsideras Erasmon la plej alta kaj bedaŭrinde plej neatingebla modelo pri latino, pro tio ke ĝi akordigas imitadon kaj kreemon.

Pronuncia *Elparolo*

Nel primo convegno internazionale dei

En la unua internacia renkontiĝo de la-

latinisti, svoltosi ad Avignone nel 1956, si stabilì d'unificare le pronunce nazionali e d'adottare la *restituta*, cioè la ricostruzione della più probabile pronuncia in uso fra il primo secolo avanti Cristo ed il quarto dopo; e quindi l'oratore sommo, che francesi, inglesi, spagnoli, tedeschi pronunciavano ciascuno a modo suo, torna ad essere Kikero: il latino si legge come si scrive, con le *c* e le *g* dure, le vocali distinte in lunghe e brevi, i dittonghi sciolti.

Parlava proprio così Cicerone? Naturalmente no! Nei millenni si è perso il colore del suono della lingua, l'inflessione, la musicalità; diciamo che la pronuncia *restituta* è solo l'eco lontana dei suoni antichi, ma è comoda per la comunicazione.

Lingua morta *Morinta lingvo*

Appena si dichiara, sulla base dell'esperienza, che per imparare il latino bisognerebbe usarlo, subito obiettano che non si può: il latino, asseverano con sussiego, è lingua morta!

È l'obiezione che come un ritornello ripetono alcuni filologi, una parte degli intellettuali, più o meno tutti i politici e gli opinionisti, e perfino il clero purtroppo, dispiace dirlo, che ha usato il latino come lingua di comunicazione – basti pensare al Concilio Vaticano – sino all'altro ieri.

Sia pure, è lingua morta! Allora sono morte tutte le lingue sacre: l'arabo classico del Corano, l'ebraico della Torà, il greco bizantino, il paleoslavo, il sanscrito, lingue che nessuno apprende bambino dai genitori, ma che continuano ad essere usate dalle principali religioni, e sono una straordinaria ed insostituibile epifania del sacro.

Similmente sono morte le lingue ausiliarie, come l'esperanto, tuttora usato da milioni d'appassionati internazionalisti; il Swahili diffuso in gran parte dell'Africa; ancora l'arabo classico, usato per la comunicazione, la cultura e la scienza in tutti i paesi che hanno per lingua nazionale

tinistoj, okazinta Avinjone en 1956, oni decidis unuecigi la naciajn elparolojn kaj adopti la t.n. *restaŭritan*, kiu rekonstruas la plej verŝajnan elparolon uzatan inter la 1-a jarcento a.K. kaj la 4-a jarcento p.K. Tial la ĉeforatoro, kies verkojn francoj, angloj, hispanoj kaj germanoj elparoladis propramane, iĝis denove Kkero: oni legu latinon laŭ la skribmaniero, kun guturalaj *co* kaj *go*, vokaloj foje longaj kaj foje mallongaj, diftongoj elparolataj je ambaŭ siaj elementoj.

Ĉu Cicerono paroladis ĝuste tiel? Kompreneble ne! La jarmiloj perdis la koloron de lingvosono, la infleksion, la muzikecon. Ni diru, ke la *restaŭrita* elparolo estas nur malproksima eĥo de la antikvaj sonoj, sed ĝi taŭgas por komunikado.

Ĝus kiam oni deklaras, surbaze de sia sperto, ke, por lerni latinon, neprus ĝin uzi, tuj oni kontraŭparolas, ke tio ne eblas: latino, oni asertas arogante, estas mortinta lingvo!

Tia estas la objekto, kiun, kiel rekantaĵon, ripetadas iuj filologoj, parto de la intelektuloj, preskaŭ ĉiuj politikistoj kaj komentariistoj, kaj eĉ la klerikaro, malfeliĉe, kiu uzis latinon kiel komunikadlingvon – oni pripensu la Vatikanan koncilion – ĝis antaŭhieraaŭ. Ni akceptu tion, ĝi estas mortinta lingvo! Ja mortis do ĉiuj religiaj lingvoj: la klasika araba de la Korano, la hebrea de la Torao, la bizanca greka, la praslava, la sanskrita, kiujn neniu lernas infanaĝe kiel gepatran lingvon, sed kiujn la ĉefaj religioj pluuzas, kaj kiuj estas eksterordinara kaj neanstataŭebla epifanio de sankteco.

Same mortis la helpaj lingvoj, kiel Esperanto, ankoraŭ uzata de milionoj da pasiaj internaciistoj; la svahila, aplikata en la plejmulto de Afriko; ree la klasika araba, uzata por komunikado, kulturo kaj scienco en ĉiuj landoj, havantaj – kiel naciolingvon – ties varianton dialektan; por ne paroli pri tiu stranga internacia dialekto,

una sua variante dialettale; per non parlare di quello strano dialetto internazionale derivato dall'inglese, sgrammaticato, rozzo, fatto di cento parole, col quale comunicano in tutto il mondo turisti, informatici, commercianti, canzonettieri.

Ma chissà perché, per i nostri soloni, solo il latino, fra tanta compagnia vivente, è lingua morta... e notate la perfidia con cui indulgono sull'aggettivo "morta", invece che "estinta" o "caduta in desuetudine", "non più parlata", come per aggiungere un alone spregiativo d'irrimediabilità ad un concetto linguistico oggettivo.

2 Argumentatio / Argumentado

2.1 Metodo di argomentazione: la *chria* *Argumentada metodo: la uzo*

Preliminare però alle questioni di lana caprina sulle complicazioni del latino, sulla sua morte e sul miglior metodo didattico, è la definizione dell'oggetto di studio: in verità nella diatriba tra fautori ed avversari raramente qualcuno spiega che cosa sia questo benedetto latino!

S'accapigliano sul sì e sul no, disputano sul come e sul perché, ma il *quid* lo sorvolano. Proviamo allora a definire il latino, ricorrendo alla retorica antica, che aveva inventato un ottimo strumento d'indagine, la *chreia* o *chria*, dal verbo greco *chraomai*, usare, di cui è erede estremo il vituperato tema d'italiano.

Gli anglosassoni, più attenti alla tradizione di noi, esprimono la *chria* con la doppia *vu*: in un vecchio film di Frank Capra, *Accadde una notte*, il protagonista Clark Gable è un giornalista anarcoide; insegna ad una bizzosa miliardaria, Claudette Colbert, i segreti del giornalismo: per fare un buon articolo, dice, occorre rispondere a cinque domande, che iniziano con la doppia *vu*: *who, what, why, where, when*.

Anche i pubblicitari, gli ultimi anche se ben mascherati seguaci della retorica, per impostare le loro campagne, individuano il cosiddetto *target* rispondendo alle domande con la doppia *vu*. Ma già San

kiu devenas de la angla, erarplena, raspa, centvorta, pere de kiu turistoj, informadikistoj, vendistoj kaj kantistoj komunikas tra la tuta mondo.

Sed ial nure latino, meze de tioma vivanta kompanio, estas por niaj saĝuloj lingvo morta... Oni cetere rimarku la perfidon, per kiu ili insistas je la adjektivo *morta*, anstataŭ *malaperinta*, ekskutima aŭ *ne plu parolata*, kvazaŭ aldonante ofendan haloon pri supozita neripareblo al lingva koncepto objekta.

Enkonduka tamen al la bagatela disputo pri malsimpleco de latino, pri ties morto kaj pri plej bona instrua metodo, estas la difino de la studobjekto: efektive en la disputo inter apogantoj kaj malapogantoj, malofte oni klarigas, kio estas ĉi benita latino!

Multaj kverelas pro favoreco aŭ malfavoreco, disputante pri la manieroj kaj la kialoj, sed preteratentante bazan demandon: kio estas latino? Ni sekve klopodu difini latinon, helpante nin per antikva retoriko, kiu eltrovis plej bonan esplorilon, *chreia* aŭ *chria*, el la pragreka verbo *chraomai*, uzi, kies ekstrema heredanto estas la ege riproĉata enklasa verkotasko.

La britoj, pli atentaj ol ni pri la tradicio, esprimas la *chria-n* per la litero *w*: en malnova filmo de Frank Capra, *Okazis iunokte*, la protagonisto Clark Gable estas anarkiema ĵurnalisto. Li instruas al bizara miliardulino, Claudette Colbert, la sekretojn de ĵurnalismo: por verki bonan artikolon, li asertas, nepras respondi kvin demandojn, kiuj komenciĝas per *w*: *who, what, why, where, when*.

Ankaŭ la reklamistoj, la lastaj, eĉ se bone kamuflitaj, sekvantoj de retoriko, por starigi siajn kampanjojn, situigas la t.n. *target*, respondante la *w*-demandojn. Sed jam

Tommaso (1225-1274) nella *Summa Theologica* (II,I, Qu. 7, A.3), a proposito dell'indagine sulle circostanze che determinano gli atti umani, sosteneva che bisognasse rispondere a sette domande fondamentali, compendiate nel seguente esametro:

Sankta Tomaso (1225-1274) en sia *Summa Theologica* (II,I, Qu. 7, A.3), kadre de la esploro pri la cirkonstancoj, kiuj kaŭzas la homajn agojn, asertis, ke necesas respondi sep bazajn demandojn, resumeblajn per la jena heksametro:

QVIS QVID VBI QVIBVS AVXILIIS CVR QVOMODO QVANDO.

Ebbene, come pubblicitari del latino, tenteremo di sviluppare la *chria* e di spiegare *quale* sia la natura della lingua latina, *che cosa* ne consegua, *dove* si coltivi ancora il latino, *con quali strumenti* s'impari davvero, *perché* valga la pena saperlo, *come* si acquisisca dimestichezza, infine *quando* il latino si diffuse, si contrasse, divenne causa di conflitti.

Che sia ancora oggi causa di conflitti del resto è sotto gli occhi: bastò pubblicare un'apologia del latino sulla rivista *Micromega* nel lontano 1996, per ricevere dalle più diverse parti insulti ed accuse: dal *Non siete seri!* proclamato da un italianista sul *Corriere della Sera* e ribadito in ogni convegno da un ispettore ministeriale, per fortuna da tempo pensionato, al *Siete come Pol Pot!* catapultato addirittura dalle pagine dell'*Avvenire*; non ricordo poi più chi, sostenne che la carta usata per scrivere l'apologia fosse *charta emporetica*, da pacchi...

Sarebbe utile chiedere ad uno psichiatra la causa remota di così virulenta ed irrazionale ostilità, che non ha alcun fondamento epistemologico, come ebbe a dire una docente di storia antica a margine d'un convegno in quel di Cividale del Friuli.

Per quanto, a distanza di quindici anni, si può ritenere che la virulenza dei nemici del latino si sia attenuata, vuoi per la crescita d'anticorpi, vuoi per ragioni anagrafiche e per ricambio generazionale.

Ma procediamo con ordine.

Nu, kvazaŭ reklamistoj pri latino, ni klopodos disvolvi la *chria-n* kaj klarigi *kia* estas la naturo de latino, *kio* rezultas de ĝi, *kie* oni flegas ankoraŭ latinon, *per kiaj iloj* oni fakte ĝin lernas, *kial* indas ĝin scii, *kiel* oni akiru familiarecon kun ĝi kaj, fine, *kiam* latino disvastiĝis, ŝrumpis, fariĝis kaŭzo de militoj.

Ke ĝi estas ankoraŭ nuntempe kaŭzo de militoj, aliflanke memkompreneblas: sufiĉis aperigi apologion de latino en la revuo *Micromega* en la malproksima 1996 por ricevi el ie ajn insultojn kaj akuzojn: de la deklaro: vi ne estas seriozaj! fare de italisto en la gazeto *Corriere della Sera*, ripetata ĉe ĉiu kunveno de ministeria inspektoro, feliĉe pensiita, al la alia deklaro: Vi estas kiel Pol Pot!, katapultita sur nin de *Avvenire* mem. Mi ne memoras cetere kiu asertis, ke la papero uzita por verki la apologion estis *charta emporetica* [= komerca papero], por ĉirkaŭvolvi pakajojn...

Utilus demandi psikiatron pri la prakaŭzo de kontraŭeco tiel virulenta kaj neracia, kiu havas neniun epistemologian fundamenton, kiel profesorino pri antikva historio asertis kadre de renkontiĝo okazinta en Cividale del Friuli.

Iel ajn, post dek kvin jaroj, oni rajtas opinii, ke la virulenteco de la malamikoj de latino mildiĝis, ĉu pro la pliiĝo de la antikorporoj, ĉu pro aĝaj kialoj kaj pro generacia interŝanĝo.

Sed ni iru laŭorde!

2.2 QVIS

KIU

Duplica natura del latino

Dupleca naturo de latino

Il latino, come tutte le lingue, ha una duplica natura: una intrinseca, che attiene alla struttura profonda; l'altra estrinseca, determinata dalla sua storia.

Il latino è una lingua flessiva, cioè ha struttura sintetica, vale a dire in ogni vocabolo c'è sintesi di valore lessicale e di valore relazionale: il radicale esprime il significato della parola, e la flessione rappresenta il rapporto di quella parola con le altre del contesto.

Quanto alla natura estrinseca, cioè storica del latino, sappiamo che *ab exiguis profecta initiis*, partita da modeste origini – era un dialetto di pastori e briganti – in mille anni diventò lingua dell'Impero romano, caduto il quale non s'estinse, come capitò alle lingue di altri millenari imperi, l'Egiziano od il Babilonese, ma cominciò a vivere una nuova vita; abbandonò infatti la bocca dei parlanti nativi, per diventare strumento di comunicazione e di cultura, e voce vivente del cristianesimo, per altri 1500 anni.

Eppure certuni hanno il coraggio di chiamarla lingua morta!

Latino, samkiel ĉiuj lingvoj, havas du-specan naturon: unu enan, kiu rilatas ĝian profundan strukturon; alian eksteran, determinata de ties historio.

Latino estas fleksia lingvo, t.e. ĝi havas strukturon sintezan, kio signifas, ke en ĉiu vorto estas sintezo de vorta kaj rilata valoro. La radikalo esprimas la signifon de la vorto, kaj la fleksio estigas la rilaton de tiu vorto kun la ceteraj de la kunteksto.

Rilate la naturon eksteran, nome historian, de latino, ni scias, ke – *ab exiguis profecta initiis*, post humiloriga komenco, pro tio ke ĝi estis dialekto de paŝtistoj kaj rabistoj – en la daŭro de mil jaroj ĝi fariĝis lingvo de la romia impero, post kies falo ĝi ne malaperis, kio okazis al la lingvoj de aliaj multjarmilaj imperioj, kiaj la egipta kaj la babilona, sed ekvivis novan vivon. Ĝi forlasis fakte la buŝon de parolantoj denaskaj por fariĝi komunika kaj kultura ilo kaj viva voĉo de la kristanismo dum 1500 jaroj kromaj.

Kaj tamen iuj aŭdacas ĝin nomi morta lingvo!

2.3 QVID

KIO

Ordine frastico libero

Libera vortordo

Che cosa consegue dal duplica carattere del latino? Dalla natura flessiva, sintetica, segue che l'ordine delle parole nella frase sia assai più libero che nelle lingue non flessive; per esempio: *pater filium amat, filium amat pater, amat pater filium* significano sempre che il padre ama il figlio; mutando l'ordine dei fattori, il risultato non cambia, a differenza dell'italiano, dove il soggetto deve stare prima del verbo e l'oggetto dell'amore dopo.

Ma se l'ordine delle parole nella frase latina è variabile, ne segue che per com-

Kio rezultas de la duopa eco de latino? De ĝia fleksia, sinteza naturo, rezultas, ke la enfraza vortordo estas ege pli libera ol en lingvoj ne fleksiaj; ekzemple *pater filium amat, filium amat pater, amat pater filium* signifas ĉiam, ke la patro amas la filon; modifiante la ordon de la adiciatoj, la rezulto ne ŝanĝiĝas, dum itallingve subjekto devas esti antaŭ verbo kaj objekto de ies amo devas ĝin sekvi.

Tamen, se la latina vortordo estas libera, rezultas de tio, ke, por kompreni periodon, nepras legi ĝin tutan. La signifo

prendere un intero periodo dobbiamo leggerlo tutto, il significato non si dipana parola per parola, ma procede a salti, per “quanti”: dobbiamo giungere alla fine della frase, dove per lo più si trova il verbo, per completare la comprensione del testo: è la difficoltà che tutti abbiamo sperimentato all’inizio, specie in certo periodo prolisso ed articolato di Cicerone.

Sospensione del giudizio *Suspendo de la juĝo*

Ma se ci abituiamo al periodare latino, impariamo una cosa importantissima: impariamo a sospendere il giudizio, a non contentarci dei primi indizi, dell’apparenza; impariamo a saper attendere, prima d’avventare un’interpretazione, prima di giudicare temerariamente: ecco perché si diceva, spesso a sproposito, che il latino insegna a pensare!

In verità insegna a differire il giudizio, a raccogliere tutti gl’indizi, come in un romanzo giallo, prima di scovare il colpevole, cioè il significato; insegna così ad acuire le facoltà interpretative e critiche, frena l’abitudine ad “apri bocca e daje fiato”, come si dice a Roma, ci difende dall’immediatezza percettiva degl’inganni della persuasione pubblicitaria o politica; altro che *latinorum acchiappacitrulli*, altro che *instrumentum regni*, come van cianciando gli avversari!

Il latino infatti non è strumento per regnare, ma strumento per difendersi da chi regna, per riconoscere che il re è nudo, il latino è arma critica temibile, che chiunque può imparare a maneggiare.

Sedimento ed archivio storico *Sedimento kaj historia arkivo*

E la natura estrinseca, la storia di questa lingua che cosa c’insegna? Insegna che il latino è un archivio, al quale sono stati affidati il pensiero scientifico, la creazione letteraria, la documentazione storica e lo spirito religioso dell’Occidente; è un patrimonio culturale dell’umanità, da conser-

ne malplektiĝas vorton post vorto, sed antaŭeniras per saltoj, per “kvantumoj”: oni devas alveni al la fino de frazo, kie plejparte la verbo troviĝas, por kompletigi la komprenon de iu teksto: tiu estas la malfacileco, kiun ni ĉiuj komence spertis, precipe observante iujn malkoncizajn kaj tordajn frazaranĝojn de Cicerono.

Se tamen oni al kutimiĝas al la latina frazaranĝo, oni lernas tre gravan ion: oni lernas suspendi la juĝon, t.e. ne kontentigi sin per malmulte da indicoj aŭ per la ŝajno. Oni akiras tiel la kapablon atendi, antaŭ ol eldiri interpreton, antaŭ ol arbitre juĝi: jen pro kio oni diris, ofte erare, ke latino instruas pensi!

Se diri la veron, ĝi instruas prokrasti la juĝon, kolekti ĉiujn indicojn, kiel en detektiva romano, antaŭ ol eltrovi la kulpulon, t.e. la signifon. Ĝi do instruas akriĝi interpretajn kaj kritikajn kapablojn, ĝi malpliigas la emon “aerumi la buŝon”, kiel oni diras en Romo, nin defendante de la perceptiva tujeco, per kiu la reklama persvado trompe sin esprimas. Tute ne temas pri lingvo por stultuloj, pri rega ilo, kiel babilaĉas la adversuloj.

Latino fakte estas ne ilo rega, sed ilo por sin ŝirmi kontraŭ la reganto, por rekoni, ke la reĝo estas nuda. Latino estas grandioza kritika armilo, kies mastradon ĉiu ajn povas lerni.

vare, come conserviamo le città antiche, le opere d'arte, la musica; è la lingua madre delle lingue neolatine e la nutrice delle slave e delle germaniche, che se ne sono alimentate per secoli; è il domicilio dei grandi della storia; è un megafono attraverso il tempo, col quale possiamo parlare a tu per tu con tutti coloro che in latino scrissero, dal terzo secolo avanti Cristo, sino a questo nostro nel terzo millennio.

In latino disputiamo con Cicerone, Seneca, Petrarca, Erasmo, Vico, Leone XIII; ci commoviamo con Virgilio, Sannazzaro, Pascoli, Tusiani; amiamo con Catullo, Andrea Cappellano, Rosvita e Pio II; ridiamo con Plauto, Petronio, Poggio; filosofiamo e crediamo con Sant'Agostino e San Tommaso; litighiamo con Tertulliano, Dante, Giulio II, Lutero, Campanella; immaginiamo con Apuleio e Tommaso Moro e Galileo; impariamo col Valla, con Comenio, con Melantone, col Vives, col Forcellini, col Vallauri; dialoghiamo di architettura con Vitruvio e con Leonbattista Alberti...

Chi frequenta uomini di tale statura, difficilmente si lascia abbindolare dai potenti di turno, col loro sciocco corteggio di adulatori e veline, con la loro miseria culturale, che nessun predominio finanziario o mediatico riesce ad imbellettare; possiamo allora dire che il latino è una buona profilassi contro le mascherature abbaglianti del potere?

bojn, artaĵojn, muzikon. Ĝi estas la patrino de ĉiuj latinidaj, kaj la nutristino de la slavidaj kaj de la ĝermanidaj lingvoj, kiuj dum jarcentoj per ĝi sin nutris. Ĝi estas sidejo de historiaj eminentuloj. Ĝi estas interepoka megafono, per kiu oni povas paroli vidalvide kun ĉiuj, kiuj estas latine verkintaj, de la 3-a jarcento a.K. al la nuna, al tiu ĉi tria jarmilo.

Latine ni disputas pere de Cicerono, Seneko, Petrarko, Erasmo, Giovanni Battista Vico, Leono la 13-a. Ni kortuŝiĝas danke al Vergilio, Jacopo Sannazzaro, Giovanni Pascoli, Joseph Tusiani. Ni amas pere de Katulo, Andreas Capellanus, Hrosvitha kaj Pio la 2-a; ni ridas danke al Plaŭto, Petronio, Poggio Bracciolini; ni filozofumas kaj kredas kune kun Aŭgusteno kaj Tomaso; ni kverelas pere de Tertuliano, Dante Alighieri, Julio la 2-a, Marteno Lutero kaj Tommaso Campanella; ni imagas dank'al Apulejo, Thomas More kaj Galilejo; ni lernas pere de Lorenzo Valla, Komenio, Filipo Melanktono, Juan Luis Vives, Forcellini, Vallauri; ni dialogas pri arkitekturo kune kun Vitruvio Poliono kaj Leon Battista Alberti...

Kiu ajn frekventas homojn de tia moralteco malfacile igas sin tromplogi flanke de ajna potenculo, de ties stultaj sekvantaro kaj flatantaro, de ilia kultura mizero, kiun neniu supereco financa aŭ amas-komunika povas ŝminki. Ĉu ni rajtas do aserti, ke latino estas bona profilakso kontraŭ la kvazaŭblindiga pova kamuflado?

2.4 VBI

KIE

Dove si impara il latino?

Kie oni lernas kaj praktikas latinon?

2.4.1 Ginnasi e licei / Gimnazioj kaj liceoj

Nei licei, dove però l'insegnamento è, salvo lodevoli eccezioni, impelagato nella centralità del testo e nei metodi contrastivi, e sempre più propenso a privilegiare le nozioni sulla civiltà antica rispetto alla conoscenza delle lingue classiche.

En la liceoj, kie tamen la instruado sin bazas – krom malmulte da laŭdindaj esceptoj – sur la centreco de la teksto kaj sur kontrastaj metodoj, kaj kie oni emas, pli kaj pli ofte, privilegii la nociojn pri la antikva civilizo kaj ne la konon de la klasikaj ling-

voj mem.

2.4.2 Università / Universitatoj

Nelle università, dove tuttora prevalgono i fautori del filologismo più astratto e minuto, e sono ostinate le ostilità verso qualunque recupero della viva tradizione umanistica ed approccio emozionale, quasi fosse una *deminutio* intollerabile della dignità scientifica.

In questi luoghi deputati si trasmette dunque ancora la lingua latina, ma non la s'impara al punto da far acquisire una buona competenza passiva, senza l'ausilio del vocabolario e della costruzione.

En la universitatoj, kie la apogantoj de plej abstrakta kaj detala filologio ankoraŭ regas, dum persistas adverso kontraŭ kia ajn reakiro de viva humanisma tradicio, de ties emocia alproksimiĝo, kvazaŭ ĝi kuntenus neelteneblan malaltigon de la scienco digno.

En tiuj lokoj, oni do ankoraŭ transdonas la latinan lingvon, kiu tamen ne lernas je nivelo ebliganta bonan kompetenton pasivan, sen la helpo de vortaro kaj sen la analizo de la frazkonstruo.

2.4.3 Sperimentatori del metodo Orberg / La eksperimentantoj de la Orberg-metodo

Invece lo s'impara presto e bene presso gli sperimentatori del metodo vivo, non senza meraviglia delle persone sgombre di pregiudizi. Dove sono questi sperimentatori?

Anzitutto nei ginnasi dove docenti appassionati, spesso superando l'indifferenza o l'ostilità dei presidi e dei colleghi liceali, adoperano il metodo Orberg da qualche anno; alcuni si sono costituiti in una rete di collaborazione, che sta estendendosi a vari istituti: ne fanno già parte, a quanto mi consta, il *Beccaria*, il *Berchet* ed il *Leone XIII* di Milano, l'*Arnaldo di Brescia*, il *Simone Weil* di Treviglio, il *Quadri* di Vicenza, il *Trissino* di Valdagno ed il da *Ponte* di Bassano; ma altri licei sparsi per il resto d'Italia, in particolare nel Trentino ed in Umbria, adoperano i testi orberghiani di *Familia Romana*.

Vale qui la pena citare altri luoghi, dove eventi internazionali hanno dimostrato la plausibilità dell'approccio cosiddetto emozionale all'apprendimento delle lingue antiche.

Male latino estas rapide kaj bone lernata de la eksperimentantoj de la viva metodo, je granda miro de personoj ne misagorditaj. Kie tiuj ĉi eksperimentantoj troviĝas?

Precipe en la gimnazioj, kie pasiaj instruistoj, ofte preterpasante la indiferentecon aŭ la malfavoron de liceaj estroj kaj kolegoj, jam de pluraj jaroj uzas la metodon Orberg. Multaj kuniĝis en kunlaboradan reton, disvastiĝantan al pluraj lernejoj. Tiun ĉi projekton jam partoprenas, laŭ mia kono, la liceoj *Beccaria*, *Berchet* kaj *Leone la 13-a* de Milano, la *Arnaldo* de Breŝo, la *Simone Weil* de Treviglio, la *Quadri* de Viĉenco, la *Trissino* de Valdagno kaj la da *Ponte* de Bassano; aliaj liceoj tamen, en la ceteraj regionoj de Italio, ĉefe en Trentino kaj Umbrio, utiligas la orberg-ajn tekstojn de *Familia Romana*.

Indas menciigi ĉi tie kromajn lokojn, kie eventoj internaciaj montris la konsenteblacon de la t.n. emocia alproksimiĝo en la lernado de antikvaj lingvoj.

2.4.4 Montella / Montella

A Montella, nell'Avellinese, nel 1998 si riunirono per iniziativa del professor Luigi Miraglia più di centoventi docenti di tutte le nazioni, per confrontare le esperienze

En Montella, apud Avelino, pli ol 120 instruistoj ĉiudevenaj kuniĝis en 1998 pro iniciato de profesoro Luigi Miraglia, por kompari plej novigajn instruajn spertojn:

didattiche più innovative: erano rappresentate persino l'Australia e l'Africa; ebbene, il metodo d'insegnamento era incredibilmente simile per tutti: *usus, usus, usus*. Inutile dire che tutti usarono come lingua comune il latino.

2.4.5 Napoli / Napolo

A Napoli ancora il professor Luigi Miraglia, strenuo milite della cultura classica, fondatore dell'accademia *Vivarium Novum*, con gli auspici dell'*Istituto di Studi Filosofici*, raduna nel 2007 i migliori intellettuali del mondo, non solo letterati, ma scienziati, tecnici, artisti, dimostrando *in re ipsa* che l'uso vivo della lingua è ancora forma comunicativa straordinaria, per chi abbia a cuore l'umanesimo.

Parteciparono oltre trecentocinquanta persone! Ma i giornali non ne parlarono, né intervennero i politici locali, perché era interesse di alcuni potentati rivalersi sull'avvocato Gerardo Marotta, patrocinatore dell'iniziativa, per aver additato alla Magistratura i responsabili dell'invasione dei rifiuti in Campania.

2.4.6 Ungheria / Hungarujo

L'inflessibile professor Miraglia, assieme alle università ungheresi, organizza nel 2008, sul modello del convegno napoletano, un convegno *extra moenia*, che si svolge a Seghedino e a Budapest, cui dà il titolo di *Litterarum vis*.

2.4.7 Roma / Romo

L'accademia *Vivarium Novum*, trasferitasi da Montella a Roma, nel 2010 convoca un convegno internazionale sotto il titolo *Monumenta viaeque*, cui prendono parte almeno duecento persone e per la seconda metà di luglio del 2011 prepara un altro congresso sull'*Alea Fati*, cioè sulla paura come *instrumentum regni*.

2.4.8 Circoli / Rondoĵ

A parte le iniziative, straordinarie per

ĉeestis reprezentantoj eĉ de Aŭstralio kaj Afriko. Nu, ĉies instrua metodo estis nekredeble simila: *usus, usus, usus* [= uzado, uzado, uzado]. Estas superflue aldoni, ke ĉiuj uzis latinon kiel komunan lingvon.

En Napolo, profesoro Luigi Miraglia, nelacigebla defendanto de la klasika kulturo, fondinto de la akademio *Vivarium Novum*, subtenata de *Istituto di Studi Filosofici*, kunigas en 2007 la plej bonajn intelektulojn de la mondo, ne nur verkistojn, sed sciencistojn, teknikistojn kaj artistojn, pruvante *in re ipsa* [= per si mem], ke la viva uzo de la lingvo estas ankoraŭ eksterordinara formo komunika, por kiu ajn alprenas al la koro humanismon.

Partoprenis pli ol 350 personoj! Sed nek la gazetaro menciis tion, nek lokaj politikistoj ĉeestis, ĉar iuj potenculoj volis bojkoti advokaton Gerardo Marotta, subtenanton de la iniciato, pro tio, ke li alskribintis al la juĝistaro la kulpon pri la rubaĵ-problemo en Kampanujo.

Nelacigebla profesoro Miraglia, kunlabore kun hungaraj universitatoj, organizas en 2008, sekvante la modelon de la napola kunveno, simpozion *extra moenia* [= ekster la murzono], kiu disvolviĝas en Segedo kaj Budapeŝto, al kiu li donas la titlon *Litterarum vis*.

La akademio *Vivarium Novum*, kiu transloĝiĝis de Montella al Romo, kunvokas en 2010 internacian kunvenon titolitan *Monumenta viaeque*, kiun ne malpli ol 200 personoj partoprenis, kaj en la dua duono de julio 2011 ĝi pretigas plian kunvenon pri *Alea Fati*, t.e. pri timo, rigardata kiel rega ilo.

Krom la iniciatoj de *Vivarium Novum*,

prestigio scientifico, validità pedagogica e concorso di popolo, di *Vivarium Novum*, si acquisisce una certa praticaccia e dimestichezza nei colloqui, e quindi con i testi originali, nei circoli, nei seminari, nelle *Sodalitates Latinae* sparse per il mondo: se ne trova l'elenco in rete.

eksterordinaraj pro scienca prestiĝo, pedagogia valideco kaj publika alfluo, oni akiras iajn sperton kaj familiarecon kun la lingvo per interparolado, kaj aldone per originalaj tekstoj, en la rondoj, en la seminarioj, en la *Sodalitates Latinae* disvastiĝintaj tra la tuta mondo. Oni trovas enrete la liston.

2.4.9 Internet / Interreto

Esistono infine numerosissimi siti nell'universale ragnatela informatica, dedicate alla cultura classica, ove si comunica nella lingua dei Romani: fra l'altro è divertente veder riproposte le antitesi che contrapponevano nel Quattrocento il Valla al Poggio.

Persino Google ha inserito il latino fra le lingue disponibili per l'enciclopedia universale! Vale comunque la pena navigare in questo pelago di amanti del latino, dove si trova di tutto, dalle eleganze accademiche alla prosa più corriva e volgareggiante, dall'elenco dei neologismi alle diatribe sui neologismi, dalle cronache dell'oggi alle storie antiche, dalle lingue tecniche alla poesia, e dove una comunità virtuale sperimenta con passione la vitalità della cosiddetta lingua morta.

Ekzistas, fine, multegaj retpaĝaroj, en la universala informadika araneaĵo, rilate la klasikan kulturon, kie oni komunikas per la lingvo de la antikvaj romianoj. Inter alie estas plezure, vidi la reproponon de la antitezoj, kiuj kontraŭstarigis en la 15-a jarcento Valla-n al Poggio.

Eĉ Guglo enmetis latinon inter la haveblaj lingvoj de la universala enciklopedio! Ja indas navigi en la maro de la ŝatantoj latinon, en kiu oni trovas ion ajn, de akademijaj elegantaĵoj al prozaĵoj plej facilanimaj kaj popolaj, sen preterlasi la liston de neologismoj, la debatojn pri tiuj lastaj, la nuntempajn kronikojn, la antikvajn historiojn, la teknikajn lingvojn, la poeziaĵojn: tiele, en interreto, virtuala komunumo ja elprovas pasie la viklecon de la morta lingvo!

2.4.10 Regione Lombardia / La regiono Lombardujo

Al Consiglio Regionale lombardo fu presentato all'inizio del 2003 un disegno di legge per finanziare corsi di lingua e cultura classica; il testo fu redatto sia in italiano, sia in latino; ma le ottime intenzioni della relatrice Silvia Ferretto, presidente della commissione culturale, furono impallinate dalla *Lega*, da parte di *Forza Italia* e da gran parte delle opposizioni: *coincidentia oppositorum*?

La relatrice, disillusa, in una conferenza stampa parlò di sinistra ignoranza e barbara ottusità, ovvero nella versione latina del comunicato, di *laeva inscitia* e di *plumbea barbaries*! Ma vale la pena andarsi a leggere nel sito di Ferretto tutta la documentazione e valutare l'eccelsa altezza

Al la regiona konsilio estis prezentita en 2003 leĝprojekto por financi kursojn pri lingvo kaj kulturo klasikaj. La teksto estis verkita kaj en la itala kaj en latino, sed la bonegaj intencoj de Silvia Ferretto, referantino kaj prezidantino de la kultura komisiono, estis trakuglitaj de la *Norda Ligo*, de parto de la partio *Forza Italia* kaj de la plimulto de la opoziciuloj: *coincidentia oppositorum* [= koincido de kontraŭoj] ĉu?

La referantino, seniluziiginte, parolis ĉe gazetara konferenco pri sinistra malscio kaj barbara obtuzeco, nome, en la latina versio de la komunikaĵo, pri *laeva inscitia* kaj *plumbea barbaries*! Sed pervaloras viziti la retejon de Silvia Ferretti por legi la tutan dokumentaron kaj taksii la altegan kultu-

2.5 QVIBUS AUXILIIS PER KIUJ ILOJ

Usus est magister optimus, sentenza Cicerone, e Quintiliano conferma che vale più la pratica senza grammatica, che la grammatica senza pratica.

Esistono strumenti efficaci d'apprendimento: uno, citato più sopra, è il manuale in tre volumi "Lingua Latina per se illustrata" di Hans Orberg, edito dall'Accademia *Vivarium Novum*, ma ce ne sono svariati, anche per il greco, e la produzione libraria si arricchisce ogni anno.

Questi nuovi ausilii sono in realtà antichi: recuperano infatti la consuetudine umanistica di trattare il latino come lingua d'uso; è certamente una simulazione, forse è un gioco, ma raggiunge lo scopo di far capire immediatamente i testi scritti in latino, senza passare per la traduzione: bisognerebbe infatti capire per poi, eventualmente, tradurre, non tradurre per capire, come faticosamente fanno da anni gli studenti, tuttora sottomessi alle forche caudine del metodo grammaticale di memoria prussiana.

Eppure i nostri soloni – pedagoghi ministeriali e non pochi cattedratici di lingue classiche – sostengono che il latino sia lingua morta e non si possa usare, neppure per impararla...

Usus est magister optimus [= Uzado estas instruisto plej bona], Cicerono verdiktas, dum Kvintiliano konfirmas, ke pli multe valoras praktikado sen gramatiko ol gramatiko sen praktikado.

Ekzistas efikaj lernaj instrumentoj: unu, antaŭe menciita, estas la manlibro (trivoluma) *Lingua Latina per se illustrata* de Hans Orberg, eldonita de la akademio *Vivarium Novum*, sed ekzistas pluraj, ankaŭ pri la pragreka, kaj de jaro al jaro la libra produktado pliiĝas.

Ĉi novaj helpiloj estas, se respekti la veron, malnovaj: ili reakiras la humanisman kutimon, trakti latinon kiel uzeblan lingvon; tio estas certe ŝajnigo, tio estas eble ludo, sed igas atingi la celon tuj kompreni tekstojn latine verkitajn, sen antaŭe ilin traduki. Neprus fakte kompreni por poste traduki, ne traduki por poste kompreni, kion la gelernantoj pene faras jam delonge, ankoraŭ submetiĝantaj al la kaŭdia jugo de la prus-devena gramatika metodo.

Kaj tamen niaj saĝuloj – registaraj pedagogoj kaj, ne malofte, katedruloj pri klasikaj lingvoj – asertas, ke latino estas morta lingvo kaj ke oni povas ĝin uzi neniam, eĉ por ĝin lerni.

2.6 CVR KIAL

Perché applicarsi ad imparare il latino?

Non perché sia indispensabile – neppure il più fanatico lo sosterebbe – ma semplicemente perché ne vale la pena! In altre parole la fatica impiegata per apprenderlo è ripagata cogli'interessi.

Chi sa il latino infatti viene lentamente formato come uomo, acquisisce cioè *humanitas*, e rischia di sviluppare alcune doti, che sono fondamentali per un cittadino consapevole; le abbiamo già esposte, ma ricapitoliamole:

- medita prima di giudicare;

Kial engaĝiĝi en la studado de latino?

Ne ĉar tio estas absolute necesa – eĉ plej fanatikuloj tiaĵon ne asertus – sed simple ĉar indas tion fari! Alivorte la peno, ĝin lerni, estas abunde kompensata.

Tiu, kiu scias latinon ja forĝiĝas iompostiome ankaŭ kiel homo, nome li akiras *humanitas* kaj povas fortikigi dotojn, kiuj estas gravegaj por konscienca civitano. Ni jam listigis ilin, sed ni denove ilin resumu:

- li meditas antaŭ ol juĝi;

- diffida dei pregiudizi e dei luoghi comuni;

- non si lascia ingannare dalle apparenze, riconosce gl'imbonitori, s'iscrive di diritto al partito degli àpoti, di quelli che non la bevono, partito fondato da Prezzolini, cui subito s'iscrisse Indro Montanelli;

- si nutre alle fonti della cultura occidentale;

- scrive e parla con maggior consapevolezza la propria lingua materna;

- diventa insomma libero cittadino di un'ideale libera repubblica, che non ha confini né di tempo né di spazio.

- li malfidas antaŭjuĝojn kaj kliŝojn;

- li ne lasas sin trompi de la ŝajno, li rekonas la ekspondeklamistojn, li aliĝas laŭjure al la partio de la ne eltrinkemuloj (italingve: partito degli apoti), nome de tiuj, kiuj ne eltrinkas ĝin. Tiu ĉi partio estis fondita de Prezzolini, dum Indro Montanelli tuj poste aliĝis ĝin.

- li sin nutras ĉe la fontoj de la okcidenta kulturo;

- li skribas kaj parolas pli konscie sian gepatran lingvon;

- li fariĝas, sume, libera civitano de iu idea libera respubliko, kiu havas nek tempajn nek spacajn limojn.

Bussola

Kompaso

In altre parole il latino è una buona bussola per orientarsi nel caos dei messaggi contemporanei, è spazio protetto dove conversare con le grandi anime del passato, è rinforzo d'identità personale e storica; il latino addestra alla sobrietà, favorisce la facoltà d'ascolto, sviluppa la generosità in ciascuno di noi.

Alivorte latino estas taŭga kompaspo por sin orienti tra la ĥaozo de la nuntempaj mesaĝoj. Ĝi estas protektata rezervejo por interparoli kun la grandaj animoj de la pasinteco, ĝi estas plifortigo de persona kaj historia identeco. Latino instruas sobreecon, favoras la kapablon aŭskulti, evoluigas la malavarecon ene de la homoj.

Prestigio perdurante

Daŭranta prestiĝo

C'è un'altra ragione perché valga la pena impararlo: il latino sembra godere ancora di altissimo e diffuso prestigio presso gran parte degli italiani, ad onta del parere degli intellettuali, dei ministeriali e dei clericali!

Lo dimostra un'indagine demoscopica su un campione significativo di mille milanesi, che la Directa offrì una ventina d'anni fa alla Sodalitas Latina Mediolanensis; ne emerse una verità insospettata, che suppongo possa confermarsi a distanza di tempo come ancora attendibile: la lunga ed accanita guerra che condusse all'abolizione nelle scuole medie, alle riforme continue dell'insegnamento nelle scuole superiori, all'espulsione dalle chiese (eppur si vendono a milioni i dischi con i canti gregoriani... e le rare messe latine sono le più frequentate), per tacere dei vecchi e nuovi ferali programmi per le lingue classiche,

Estas kroma kialo, pro kiu indas lerni latinon. Latino ŝajne ĝuas ankoraŭ altegan kaj vastan prestiĝon ĉe la plimulto de la italoj, spite al la opinio de la intelektuloj, de la ministerianoj kaj de la klerikaluloj.

Tion montras demoskopia enketo ĉe signifa specimeno de mil milananoj, kiun Directa ofertis antaŭ jardudeko al Sodalitas Latina Mediolanensis. De ĝi, rezultis nesuspekta realo, kiu supozeble povas esti konfirmata ankaŭ nuntempe kiel ankoraŭ kredinda: la longa kaj furioza milito, kiu aboligis latinon en duagradaj lernejoj, kiu kondukis al daŭraj reformoj en la superaj mezlernejoj, al ĝia elpelo el la preĝejoj (kvankam ege vendatas diskoj pri gregoriaj ĉantoj, kaj la plej frekventataj mesoj estas la maloftaj latinlingvaj), por ne mencii novajn kaj malnovajn funebrajn programojn pri la instruado de klasikaj lingvoj, nu... tiu milito ne estis deklarita pro uni-

ebbene, questa guerra non fu dichiarata col consenso della maggioranza, ma solo per i pregiudizi personali od ideologici di pochi.

Ecco infatti in sintesi i dati più inattesi dell'indagine:

Il 52% del campione ritiene che le scuole debbano formare, non addestrare al lavoro. Il 62% pensa che il latino sia utile per formare il cittadino europeo. Il 33% vorrebbe reintrodurlo nella scuola media. Addirittura il 25% lo userebbe come lingua comune dell'Europa!

Dopo mezzo secolo di guerra i militanti dell'antilatino non hanno di che vantarsi!

versala konsento, sed nure pro la personaj aŭ ideologiaj antaŭjuĝoj de malmultaj.

Jen resume la plej mirindaj datenoj de la enketo:

- 52 elcentoj de la specimeno opinias, ke lernejoj forĝu al laboro, ne simple trejnu la gelernantojn

- 62 elcentoj opinias, ke latino utilas por forĝi eŭropan civitanon

- 33 elcentoj volus reenkonduki ĝin en mezgradajn lernejojn

- 25 elcentoj eĉ uzus ĝin kiel komunan lingvon de Eŭropo.

Post duonjarcenta milito, la aktivuloj de kontraŭlatino ne rajtas sin glori!

2.7 QVOMODO

KIEL

Il modo, come accennato più su, è la consuetudine umanistica, è l'approccio emozionale, è l'amorevole sperimentazione della lingua, è insomma la competenza attiva, che ci fa acquisire rapidamente la competenza passiva e quindi ci consente di capire leggendo qualunque testo scritto in latino: studenti ginnasiali e di seconda liceale scientifica, addestrati con l'Orberg, dimostrano una padronanza della lingua ed una disinvoltura, che alcuni laureati in lettere antiche, onusti di scienza dopo cinque anni di liceo e quattro d'università, non posseggono.

Potrei aggiungere che l'abbandono della pratica attiva della lingua e quindi della familiarità con i testi, quale possedevano ancora i sommi filologi del secolo scorso, come Giovambattista Pighi e Concetto Marchesi, solo per citarne due di opposto orientamento politico, ha prodotto i suoi frutti esangui nella preparazione dei moderni traduttori dal latino: se infatti non esistono traduzioni precedenti d'un testo, anche in altre lingue, ed occorre affrontare per esempio un Erasmo da Rotterdam, sinora in gran parte inesplorato, gl'interpreti talora equivocano il senso di espressioni che, appartenendo al parlato, suonano loro ambigue, ma sono invece consuete nelle

La maniero, kiel mi jam diris, estas la humanisma kutimo, la emocia alproksimiĝo, la amema eksperimentado de la lingvo, ĝi estas sume la aktiva kompetento, kiu igas rapide akiri la pasivan kompetenton, kaj sekve ebligas la komprenadon, legante iun ajn tekston latine verkitan: gelernantoj el duagrada kaj superaj mezlernejoj, trejniĝintaj per la Orbergmetodo, montras lingvajn majstradon kaj fluecon, kiujn pluraj magistroj pri beletro, kvankam ŝarĝite per 5-jara licea kaj 4-jara universitata studado, ne havas.

Mi povus aldoni, ke la forlaso de aktiva lingvopraktikado kaj tial de la familiareco al ĝi, kiajn cetero montris la plejsuperaj filologoj de la pasinta jarcento, kiel Giovambattista Pighi kaj Concetto Marchesi, nur por mencii du de kontraŭa politika inklino, kaŭzis la mallertecon de la nuntempaj tradukistoj de latino: se fakte antaŭaj tradukaĵoj de iu teksto ekzistas eĉ ne en aliaj lingvoj, kaj ekzemple nepras alfronti Erasmon, verkiston ĝis nun plejparte neesploritan, la interpretistoj fojfoje miskomprenas la signifon de esprimoj, kiuj, apartenante al la parolata lingvo, ŝajnas al ili dubasencaj, sed estas kutimaj en la oreloj kaj en la buŝo de la *latine loquentes* [= latine parolantoj]

orecchie ed in bocca ai *latine loquentes*.

Porto un solo esempio: *bona verba!* è interiezione desunta dai comici ed usitata dagli umanisti; ha valore apotropaico e significa per carità!, Dio ne scampi o qualcosa di simile; chi non ha pratica di comunicazione in latino, traduce *ad verbum*: di buone parole o di parole di buon augurio: è traduzione formalmente corretta, ma non riproduce il senso.

Mi donas nur unu ekzemplon: *bona verba!* estas interjekcio eltirita el komediistoj kaj ofte uzata flanke de humanistoj; ĝi havas ekzorcan valoron kaj signifas pro Dio, pro amo al Dio, Dio savu kaj protektu nin! aŭ similan ion. Tiu, kiu ne praktikis latinan konversacion, tradukas laŭlitere afablaj vortoj, bonaŭguraj vortoj: temas pri traduko formale korekta, sed tute elvojiga.

2.8 QVANDO KIAM

Un cenno solo sul quando, sul tempo, sulle fortune del latino: dal rinascimento carolingio sino alla rivoluzione francese l'influenza e l'uso del latino crescono e si diffondono; i nazionalismi romantici ne comprimono e limitano l'uso, non l'influenza; ma dopo la Seconda guerra mondiale è promossa la crociata contro una lingua, da destra considerata ostacolo alla modernità, da sinistra strumento di selezione sociale, dal centro democratico cristiano ingombrante memoria del sacro.

La crociata culmina, circa mezzo secolo fa, con l'esclusione dalla scuola media e col bando dalla liturgia cattolica; nondimeno da parecchi anni in America e nell'Europa settentrionale ed orientale rifioriscono gli studi classici e si rinnovano i metodi d'insegnamento; e qualche rammarico per la distruzione della liturgia riemerge in seno alla Chiesa romana, che si è resa conto d'aver regalato lo splendore dei riti, la dolcezza del canto e l'espressione della sacralità alle fronde più reazionarie del Cattolicesimo.

Ineunte tertio millennio, a nostro avviso, è maturato il momento di riparlare della questione, domandandoci seriamente se per un cittadino europeo valga la pena sapere il latino.

Nur etan sciigon mi donu pri la quando, pri la tempo, pri la sorto de latino: de la karolida renaskiĝo al la franca revolucio, la influo kaj la uzo de latino kreskas kaj disvastiĝas. La romantismaj naciismoj subpremas kaj malpliigas ĝian uzon, ne la influon. Post la dua monda milito tamen ekaperas kampanjo kontraŭ la lingvo, rigardata de la deskstro kiel malhelpo al moderneco, de la maldeskstro kiel ilo de socia selektado, kaj de la kristana demokratia centro kiel embarasa memoro pri sankteco.

La kampanjo kulminas, antaŭ ĉirkaŭ duonjarcento, per ellaso kaj el la mezlernoj kaj el la romkatolika liturgia. Spite al tio, jam de pluraj jaroj, en Ameriko samkiel en Norda kaj Orienta Eŭropo, la klasikaj studoj refloras kaj la instruaj metodoj renoviĝas. Kaj ia bedaŭro pro la detruo de la liturgia, reaperas kadre de la romkatolika eklezio, kiu ekkonsciis, ke ĝi donacis la brilon de la ritoj, la dolĉecon de la ĉantoj kaj la esprimon de la sankteco al plej reaciaj franĝoj de katolikismo.

Ineunte tertio millennio [= komence de la tria jarmilo], nia opinie, maturiĝis la tempo, realfronti la demandon, juĝante serioze, ĉu indas por eŭropa civitano scii latinon.

3 Conclusio / Konkludo

3.1 Sospetto e domanda *Suspekto kaj demando*

Non abbiamo conclusioni definitive, solo un sospetto e, a detta d'una volpe

Ni ne havas definitivajn konkludojn, nur unu suspekton (kaj, laŭ tre kompe-

d'antico pelo, che se ne intende, "a sospettà se fa' peccato, ma ce se coje...", ed una domanda.

Ho il sospetto che l'ostilità al latino, ostilità senz'argomentazioni ma intrisa di radicalità emotiva, direi quasi di odio, sia simbolo e sintomo di altro: sia sintomo dell'ostilità del potere verso la cultura!

A nessuno sfugge che Destra e Sinistra, tranne una minuscola pattuglia di conservatori e gruppuscoli di cani sciolti progressisti, da decenni cospirano per abolire la tradizione umanistica, vale a dire l'abitudine al pensiero critico: basti pensare alla stupefacente assonanza, negli anni Novanta del secolo scorso, fra le riforme del ministro Luigi Berlinguer e la vagheggiata scuola delle tre I del ministro Moratti, che gli subentrò; o al permanere di criteri didattici diseconomici ed improduttivi nell'insegnamento delle lingue classiche, quale che sia il colore del governo in carica.

Ecco allora la domanda, maliziosa, ma seria.

Chi detiene il potere ha forse paura del latino?

Teme cioè che per un popolo *formatus ad humanitatem* la sobrietà prevalga sulla dissipazione consumistica, la capacità d'ascolto prevalga sulla sordità del cuore, la generosità – *generosus* vuol dire nobile – prevalga sull'egoismo avaro e gretto?

Teme che il rispetto delle leggi prevalga sugli istinti delle masse e sugli arbitrii dei prepotenti?

Teme insomma che il latino sia strumento critico atto a presidiare la verità nella comunicazione di massa e a tutelarci dagli imbonitori?

tenta vulpo, tute ne novica, *suspektante oni pekas, sed trafas*; en la roma dialekto: a sospettà se fa' peccato, ma ce se coje...), kaj unu demandon.

Mi suspektas, ke la kontraŭeco al latino – kontraŭeco senargumenta, sed plena de emocia radikaleco, mi dirus preskaŭ de malamo – estas simbolo kaj simptomo de io alia: de la kontraŭeco, flanke de povo, al kulturo! Neniu preteratentas, ke Dekstro kaj Maldekstro, escepte de eta aro de konservativuloj kaj de grupeto de progresemaj sendependuloj, jam de jardekoj komplotas por aboli la humanisman tradicion, nome la kutimon, kritike pensi. Oni pripensu la mirindan similecon en la 1990-aj jaroj inter la reformoj de ministro Luigi Berlinguer kaj la sopirata iii-lernejo de ministrino Moratti, kiu lin postvenis; aŭ la persiston de instruaj kriterioj malprofitigaj kaj neproduktivaj en la instruado de la klasikaj lingvoj, kia ajn estas la koloro de la oficanta registaro.

Jen do la demando, malica sed serioza:

Ĉu la regantoj pritimas latinon?

Ĉu ili timas alivorte, ke, por popolo forĝita *ad humanitatem* [= je humaneco], sobreco superos konsumisman disipiĝon, ke la kapablo aŭskulti superos la surdecon de la koro, ke malavareco – *generosus* signifas ankaŭ grandanima – superos avaran kaj maldoneman egoismon?

Ĉu ili timas, ke la respekto de la leĝoj superos la instinktojn de la amasoj kaj la arbitrecon de la potenculoj?

Ĉu ili sume timas, ke latino estas kritika ilo, utila por garantii la veron en la amasa komunikado kaj por defendi kontraŭ la ĉarlatanoj?

3.2 De re publica

De re publica

Se è fondato il sospetto che il potere, qualunque potere, sia ostile alla cultura – e gli esempi nella storia abbondano, da Goering a Mao – e se è vero che il latino possa considerarsi uno dei presidi della veridicità nella comunicazione, allora esso è anche strumento di difesa della democrazia, regime che Churchill considera-

Se pravigitas la suspekto, ke povo, ajna povo, estas kontraŭa al kulturo – kaj la ekzemploj en la historio abundas, de Gring al Mao – kaj se efektive latino povas esti rigardata unu el la garantioj de vereco en la komunikado, do ĝi estas ankaŭ defendilo de la demokratio, reĝimo konsiderata aĉega de Churchill, sed – li aldonis – pli

va pessimo, ma aggiungeva non essercene ancora uno migliore.

bona tiutempe ol la ceteraj.

3.3 Fragilità della democrazia *Rompiĝemo de demokratio*

Certamente la democrazia è sistema di governo fragile di per sé, in virtù della complessità delle istituzioni su cui si fonda, della sua funzionalità farraginosa, che dipende dall'equilibrio instabile fra i poteri; e certamente può essere abbattuta o impedita dalle armi, come abbiamo visto nel secolo scorso, al di qua ed al di là della Cortina di ferro: Ungheria, Cecoslovacchia, Grecia, Cile, Argentina...

Ma può esser messa in crisi anche dalle furbizie della retorica, specialmente oggi che ai tre poteri, legislativo esecutivo e giudiziario, nei quali si articola la potestà popolare, s'è aggiunto il quarto potere o meglio il quinto, quello televisivo, che rischia di prevaricare tutti gli altri, essendo della comunicazione il pilastro portante e preponderante.

Chi ha infatti il monopolio dell'informazione, s'accaparra facilmente il favore popolare con la propaganda ed inoltre da un lato altera il diritto di voto attivo, poiché esclude dal circuito le voci contrarie, impedendo il confronto, e dall'altro scoraggia dall'esercizio del diritto d'essere eletti, perché nessuno rischia una competizione persa in partenza per la disparità di mezzi comunicativi.

3.4 Cultura contro quinto potere *Kulturo kontraŭ kvina povo*

Come si combatte il quinto potere, che come la *Fama* vergiliana *vires acquirit eundo*?

Con la cultura, di cui il latino, in Occidente almeno, è parte non esigua: questa è la nostra persuasione di amanti della lingua di Roma.

Chi è infatti mediamente colto, cioè ha imparato a sospendere il giudizio, finché almeno non ha raccolto tutti gl'indizi, e si è nutrito col pensiero dei grandi uomini dell'Antichità, difficilmente può essere ingan-

Demokratio ja estas rega sistemo nature rompiĝema, pro la malsimpleco de la fundamentoj, sur kiuj ĝi sin bazas, pro sia konfuza funkcieco, kiu dependas de la nestabila ekvilibro inter la povoj. Cetere ĝi povas sendube esti disbatata aŭ malhelpata armile, kion ni vidis en la pasinta jarcento, dekstre kaj maldekstre de la fera kurteno: Hungario, Ĉeĥoslovakio, Grekio, Ĉilio, Argentino...

Ĝi povas tamen esti elŝaltata ankaŭ per la ruzo de retoriko, ĉefe nuntempe, ĉar al la tri povoj (leĝfara, plenuma, juĝa), per kiuj la popola potenco aranĝiĝas, aldoniĝis kvara povo, aŭ eble kvina – la televida – kiu riskas prevariki la ceterajn, estante subtena kaj ĉefa pilastro de la komunikado.

Tiu, kiu fakte havas la informad-monopolon, facile akiras popolan favoron per propagando. Aldone, unuflanke, li aliigas la aktivan voĉdonrajton, ekskludante kontraŭajn voĉojn kaj malhelpante konfronton, kaj aliflanke senkuraĝigas onin pri la rajto esti elektata, ĉar neniu riskas konkuron jam komence perditan, pro la malegaleco de la komunikadaj iloj.

Kiel oni kontraŭbatalu la kvinan povon, kiu, samkiel la *Famo* vergilia, *vires acquirit eundo* [= plifortiĝas pluirante]?

Pere de kulturo, kies, almenaŭ en la okcidenta mondo, latino ne estas neglektinda parto: tiu ĉi estas nia konvinko, kiel amantoj de la lingvo de Romo.

Tiu, kiu estas mezume klera, kiu do lernis suspendi la juĝon, almenaŭ antaŭ ol kolekti ĉiujn indicojn, kaj sin nutris per la penso de la gravuloj de la antikveco, malfacile povas esti fraŭdata de ajna ĉarlatano,

nato dall'imbonitore di turno e preferisce dare il suo voto a chi appare più credibile per argomentazioni, non a chi strilla più forte ed eccita le viscere e i testicoli, invece del cervello e del cuore.

Insomma il latino è un'arma di verità che, ben maneggiata, non solo ci difende dagli inganni della pubblicità, vuoi mercantile, vuoi politicante, ma ci dà la speranza di comunicare con maggior consapevolezza con i nostri contemporanei.

E forse, chissà, in un'ideale repubblica di cittadini armati di cultura latina, sarà minore il rischio di vedere il rovesciamento dei principi di civiltà, cui alludeva il Petrarca in una sua epistola all'amico Nelli, descrivendo la corte papale avignonese, ma quasi profeta di altre corti nostrane: i buoni sono sommersi, i cattivi emergono, le aquile si trascinano a terra, gli asini volano, le volpi stanno sui carri trionfali, i corvi sulle torri, le colombe nella fogna, i lupi scorrazzano liberi, gli agnelli sono in prigione, Cristo infine è in esilio, l'Anticristo spadroneggia, Belzebù amministra la giustizia; ma sentiamolo in latino:

"bonos mergi, malos erigi, reptare aquilas, asinos volare, vulpes in curribus, corvos in turribus, columbos in sterquilinio, liberos lupos, agnos in vinculis, Christum denique exsulem, Antichristum dominum, Beelzebub judicem...!"

4 Appendice / Apendico

Le considerazioni finali furono espresse in latino in un convegno sulla pace, che si svolse a Troina nel 2003.

"(...) Sed veniamus ad rem publicam lingua litterisque Latinis constabiliendam.

Vinstonius Churchill, roganti cuidam quid de regimine populari sentiret, dixisse fertur esse democratiam pessimam rei publicae formam, sed nondum ullam ea meliorem esse repertam: facete dictum, non minus quam acute, ut mos est Britannorum.

Etenimvero democratia, qua est institutorum multiplicitate, facile labefactatur et certe evertitur armis, id quod saepenumero saeculo superiori, donec steterunt Res Publicae Foederatae Sovieticae, factum est intra fines utriusque imperii, non modo trans vallum ferreum, in Hungaria, Cecoslovachia, Polonia, sed multis quoque in nationibus Americae inferioris, vel in Asia Africaque, siquod periculum Rei Americanae commodis officere putabatur.

kaj li preferas doni sian voĉon al tiu, kies argumentoj ŝajnas pli kredindaj, ne al tiu, kiu krias pli multe, skuante la inteston kaj la testikojn, anstataŭ la cerbon kaj la koron.

Entute, latino estas armilo de vereco, kiu, bone mastrumate, ne nur ŝirmas kontraŭ la trompoj de reklamo, ĉu komerca, ĉu politika, sed donas al ni la esperon je pli konscia komunikado kun niaj samtempuloj.

Kaj eble, kiu scias?, en idea respubliko de civitanoj armitaj per latino, estos pli malalta la risko, vidi renversiĝon de la civilizaj principoj, pri kiu aludis Petrarko en propra epistolo al sia amiko Nelli, priskribante la papan kortegon de Avinjono, sed kvazaŭ profete de aliaj nuntempaj kortegoj: la bonuloj estas submergitaj, la malbonuloj malmergiĝas, la agloj descendas teren, la azenoj flugas, la vulpoj estas sur triumfaj ĉaroj, la korvoj sur la turoj, la kolomboj en la kloakoj, la lupoj diskuras libere, la ŝafidoj estas mallibereje, fine Kristo estas en ekzilo, la Antikristo estraĉas, Beelzebub mastrumas justicon. Sed ni aŭskultu tion latine:

La finaj konsideroj estis esprimitaj latine ĉe pripaca kunveno, kiu estis en Troina en 2003.

At democratia etiam lenociniis artis rhetoricae, prater modum ob recentissima inventa ampliatis, ad summum discrimen adduci potest, hac potissimum nostra aetate, qua tribus potestatibus, in quas dispertitur imperium populare –potestatem inquam legum ferendarum, exsecutoriam, juridicalem – quarta irrepsit, quae pertinet ad nuntios peroulgandos et edenda spectacula.

Nam ille penes quem forte est potestas sive commentariis sive radiophono sive praesertim telehorasi quidlibet palam faciendi, ita sibi auram favoris popularis aucupatur, ut non solum tres illas potestates praeponderet, verum etiam jure ipso suffragii prohibeat cives: quis enim, cujus vox sit reapse suppressa, nedum factionem adversariam superet suffragiis, at profiteri audeat se candidatum?

Ceterum res adeo est aperta, praesertim apud nos Italos, quorum invidia in dies spectaculis telehorasi editis inflammatur, quorumque foventur vitia atque cupiditatibus servitur, ut non egeat explicatione.

Quomodo autem quarta ista tumens potestas compescatur, quae haud secus ac Fama vires acquirit eundo, donec ceteris omnino praevaleat? Quodsi enim ea docebat quondam cives, nunc corrumpit! Si bono publico consulebat, privatis nunc redundat commodis! Si serviebat veritati, nunc libero mendacio abutitur!

Nos quidem potestatem, ut ajunt, mediaticam cultu et humanitate compesci posse arbitramur.

Cives enim, si sunt aliqua doctrina exculti, si litterati sunt, aut saltem litteris imbuti, raro ad credendum impelluntur, et parvam fidem habent praeconibus atque contionatoribus, et suffragia ferunt optimo cuique, non praepotentius vociferanti.

Haec est causa cur asseveremus linguam Latinam, quippe cui sit inclusa veterum sapientia, praesidium esse et munimentum rei publicae.

Quo enim plures arma veritatis, quae nobis litterae praestare solent, strinxerimus, eo facilius iniuriam in democratiam a potentioribus illatas propulsabimus, neque amplius videbimus, quod Franciscus Petrarca ad amicum Nelliū scribens anno MCCCLIX horrere se in Curia Avennionensi fatebatur: bonos mergi, malos erigi, reptare aquilas, asinos volare, vulpes in curribus, corvos in turribus, columbos in sterquilinio, liberos lupos, agnos in vinculis, Christum denique exsulem, Antichristum dominum, Belzebug judicem!

Quae si, ut credimus, ita sunt, vos hortamur ut sermoni Romanorum vacetis, non tam oblectationis vel eruditionis causa, quod quidem aliquid est per se et certe jucundum, quam ut pacem in terris foveatis ac rem publicam constabiliatis.”

A proposito dell'autore / Pri la aŭtoro

Contatto / Kontaktadreso

Giancarlo Rossi
Via della Moscova 13 – IT-20121 Milano

Email / Retadreso: joannes.carolus.rossi@fastwebnet.it.

Copyright

© © © © 2012 Giancarlo Rossi. Pubblicato in Italia. Alcuni diritti riservati.